

**ԳՐԱԲԱՐԻ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀՈԼՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄԸ ԿԻՐԱԿՈՍ
ԳԱՆՁԱԿԵՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ» ԵՐԿՈՒՄ**

Բանալի բառեր – Կիրակոս Գանձակեցի, XIII դար, «Պատմություն հայոց», հոլովում, հոլովումներ, գրաբար, միջին հայերեն, հոլովման համակարգ

XIII դարի հայ նշանավոր պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմություն հայոց» երկում արձանագրվել են հիմնականում գրաբարյան քերականական օրինաչափություններ, թեև հեղինակը ապրել ու ստեղծագործել է միջին հայերենի գործածության ժամանակահատվածում:

Մինչ Կիրակոս Գանձակեցու երկում արձանագրված հոլովման ձևերի առանձնահատկություններին անդրադառնալը հարկ ենք համարում համառոտակի ներկայացնել քերականության ընդհանուր պատկերը գրաբարում և միջին հայերենում, նաև տարբերությունները լեզվի զարգացման վերը նշված փուլերում, գրաբարի և միջին հայերենի հոլովման համակարգերի առանձնահատկությունները:

Միջին հայերենի հոլովման համակարգը զգալիորեն տարբերվում է գրաբարից հոլովումների քանակի ու հոլովման տարբեր տիպերի միջև բառերի բաշխման առումով: Թեև միջին հայերենում հանդիպում են ներքին թեքման պատկանող բառեր, սակայն գրաբարի համեմատությամբ դրանց թիվը խիստ նվազել է, իսկ մի մասը զուգահեռաբար հոլովվում է նաև արտաքին թեքմամբ:

Ինչպես գրաբարում, այնպես էլ միջին հայերենում տարբերակում են արտաքին ու ներքին թեքումներ: Սակայն ի տարբերություն գրաբարի՝ միջին հայերենում ներքին թեքումը սահմանափակ է գործածվում: Անունների գերակշռող մասը արտաքին թեքման է: Ներքին թեքման բազմաթիվ բառեր դարձել են արտաքին թեքման, իսկ մի մասն էլ, գործիական հոլովում ստանալով –**ով** վերջավորություն, փաստորեն ոչ բոլոր հոլովներում են ներքին թեքումը պահպանում:

Հոլովների կազմության օրինաչափությունները գրաբարում և միջին հայերենում ունեն տարբերություններ, որոնք պայմանավորված են նաև նրանով, թե հոլովի ըմբռնման վերաբերյալ տարբեր լեզվաբաններ ինչ մոտեցումներ ունեն: «Հոլովների իմաստների և շարահյուսական գործառույթների տարբերակման, ձևերի կադապարման սկզբունքները մշակվում էին ոչ այն-

քան բուն լեզվական նյութի, որքան նախապես հայտնի սխեմաների, մեծ մասամբ այլ լեզուների քերականական համապատասխան օրինաչափությունները անքննադատ ընդօրինակելու և հայերենի վրա ձևելու հիմքի վրա»¹:

Գրաբարի հոլովական համակարգում առանձնացնում են ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական հոլովներ: Ըստ գրաբարի որոշ քերականագետների՝ հոլով են նաև հատուկ հոլովակազմիչներ չունեցող պատմական, պարառական, ներգոյական և կոչական հոլովները: Սակայն կարծում ենք՝ տեղին չէ նախդիրների ավելացմամբ այդ բառաձևերը հոլով համարելը: Ըստ Գ. Ջահուկյանի պնդման՝ դրանք հոլովներ համարելու դեպքում պիտի առանձին հոլովներ դիտվեին նաև նախդիրների հետ հոլովների այլ գուգորդումները²:

Միջին հայերենում տարբերում են ուղղական, սեռական–տրական, հայցական, բացառական, գործիական հոլովներ: Եզակի ուղղական և հայցական հոլովները ձևականորեն չեն տարբերվում, առանձնացվում են միայն հոգնակի հոլովման հարացույցի հիման վրա³:

Ինչպես գրաբարում, այնպես էլ միջին հայերենում անունների ուղղական հոլովի եզակին ձևաբանական որևէ ցուցիչ չի ստանում և մյուս թեք հոլովներին ու հոգնակի ուղղականին հակադրվում է հոլովի ու թվի 0 ձևությամբ: Ներկայացնենք Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկի բնագրային օրինակներ:

«Տուցանել հարանց՝ որդուց, զի ծանիցեն, յազգ յայլ, որպէս **մարգարէն Դաւիթ** հրամայէ» (4): Եւ **Թովմայ վարդապետն, պատմագիր** տանն Արծրունեաց (7): «Եւ **Սամուէլ քահանայ** կաթուղիկէին Անույ» (8): «Այն, ասէ, **սկիզբն է երկանց՝ յայտնութիւն** որդույն կորստեան...»(8): «**Հուր** անկաւ յերկնից և այրեաց զերկոսեանն» (20): «Իսկ **Վաղէս կայսր** չարամահ սատակեցաւ» (21): «Նոյնպէս և **գերեզման** սրբոյն **դեղ** է ամենայն ցաւոց և վտանգելոց» (56): «Եւ պարտեցաւ **կողմն** Մահմետի» (58): «Եւ այս **ամբաստանութիւն** անմասն է ի ճշմարտութենէ» (132)⁴:

Հոգնակի ուղղականը եզակիից տարբերվում է միայն թվանիշ ձևային տարբերությամբ: Այն նույնպես հոլովանիշ ձևայիններ չի ստանում, դրանով հակադրվում է հոգնակի թեք հոլովներին: Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկում արձանագրված հոգնակի ուղղական հոլովի բառաձևերի կազմությունը հարազատ է մնում նշված օրինաչափությանը, ինչպես՝ պատմագիրք (6), քահանայք (9), այլազգիք (174), նշխարք (194), որդիք (210) և այլն:

¹ **Աբաջյան Ա.**, Հայերենի հոլովական համակարգի ըմբռնումը և պատմական զարգացումը հայ քերականագիտության մեջ, Երևան, 2006, էջ 4:

² **Ջահուկյան Գ.**, Գրաբարի քերականության պատմություն, Երևան, 1974, էջ 353:

³ **Ավետիսյան Հ., Ղազարյան Ռ.**, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 2007, էջ 50:

⁴ **Կիրակոս Գանձակեցի**, Պատմութիւն հայոց, աշխ. Կիրակոս Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961 (այսուհետև օրինակների մոտ կնշենք միայն էջը):

Անդրադառնալով ուսումնասիրվող երկում ուղղական հոլովով դրված բառաձևերի շարահյուսական կիրառություններին՝ կարող ենք ասել, որ դրանք նախադասության մեջ կատարում են հիմնականում ենթակայի, ստորոգելիի, որոշչի պաշտոն: Այդ են վկայում նաև վերը նշված օրինակները:

Միջին հայերենի եզակի հայցականը եզակի ուղղականի նման հոլովանիշ ձևույթ չի ստանում, ձևականորեն ուղղականից տարբերվում է միայն զ նախդիր ստանալու հատկանիշով: Ներկայացնենք եզակի հայցականով բառաձևերի բնագրային օրինակներ Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկից:

Որպէս վկայեցին զերևելի արանց **զգործ** և **զքաջութիւն** (5): Սուրբն Եղիշէ պատմէ **զքաջութիւն** Վարդանայ (6): Եւ տեսեալ, եթէ ոչ մեռանի յայնմանէ, տան նմա **դէղ** մահու (16): Զնա սպանին նենգութեամբ և յանձանց իւրեանց շիջուցին զբազմալոյս **ջահն** (16): Եւ առաքէ **տախտակ** մի, յորոյ վերայ նկարեալ էր պատկերն սատանայի ... (18): **Տովն** ընկենոյր ձուկն և փայտ (21): Նա պահանջեաց գրով **խոստովանութիւն** հաւատոյ (61): Արդ՝ երդումն տամ քեզ **զուխտադրութիւնն** աստուծոյ ... (63): Սա շինէ զսուրբ **քաւարանն** մեծապայծառ զարդու յԵրազգաւորս (77): Եւ շինեցին ի վերայ նորա **եկեղեցի** վայելուչ (81):

Միջին հայերենում, տրականաձև հայցականի դրսևորումներով պայմանավորված, անձի և իրի առումն արդեն ունի իր որոշակի արտահայտությունը: Անդրադառնալով ուղղականաձև և տրականաձև ուղիղ խնդրի տարբերակվածությանը՝ վստահաբար կարող ենք պնդել, որ ուսումնասիրվող երկում այս իմաստով միջին հայերենի դրսևորումներ արձանագրված չեն:

«Բայց Սանատրուկ, իբրև լուաւ **զմահ** նորա, սպանանէ զսուրբն Գրիգորիս, **զորդին** Վրթանիսի, **զեղբայր** Յուսկանն» (17):

Բերված օրինակը ասվածի լավագույն վկայությունն է:

Ինչ վերաբերում է հայցական հոլովով դրված բառերի շարահյուսական կիրառություններին, կարող ենք ասել, որ Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկում վկայված հայցական հոլովով բառաձևերի մեծագույն մասը նախադասության մեջ կատարում է ուղիղ խնդրի պաշտոն:

Գրաբարի **սեռական և տրական հոլովները** միջին հայերենում թե՛ իրենց կազմության, թե՛ շարահյուսական կիրառության առանձնահատկությունների տեսակետից գրեթե նույնացել են և հանդես են գալիս որպես մեկ հոլով:

Այժմ անդրադառնանք Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկում գործածված սեռական–տրական հոլովաձևերին՝ ներկայացնելով բնագրային օրինակներ:

«Եւ **Եկեղեցոյ** պատմութիւնն, սկսեալ ի ծագմանէ **արեգականն արդարութեան**՝ զժամանակս թագաւորաց» (5): «Եւ զհամբերող նահատակութիւն սրբոցն **Խորենայ** և **Աբրահամու**, զոր ստուգութեամբ ցուցանէ այրն սքանչելի» (7): «Տոն է **զալստեան** ամենասուրբ **հոգւոյն** ի վերնատունն ի դասս առաքելոցն» (10): «Առաքէ տախտակ մի, յորոյ վերայ նկարեալ էր պատկերն **սատանայի**» (18): «Սա շինէ զսուրբ **քաւարանն** մեծապայծառ **զարդու** յԵրազգա-

տրա» (77): «Եւ բագումք ուրացան զճշմարիտն աստուած վասն **երկիւղի մահուն**» (79): «Իսկ զկնի **մահուան խոստովանողին Մմբատայ** առնու զիշխանութիւնն Աշոտ, որդի նորա» (79): «Գրեաց զմեկնութիւն **աւետարանին Յովհաննու** լուսաւոր բանիւք» (79):

Նշենք, որ Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկում վկայված սեռական–տրական հոլովաձևով բառաձևերի մեծագույն մասը հանդես է գալիս որոշչի և հատկացուցչի պաշտոններում, ինչպէս նաև գործածվում է **վասն+սեռական–տրական** կաղապարով՝ կատարելով վերաբերության անուղղակի խնդրի պաշտոն:

Բացառական հոլովը գրաբարի համեմատությամբ հիմնականում պահպանել է իր և՛ իմաստային, և՛ կառուցվածքային առանձնահատկությունները: Այն դրսևորում է նաև միջին հայերենին հատուկ որոշ իրողություններ: Կարելի է ասել, որ միջին հայերենում բացառական հոլովի կազմությունը գրաբարատիպ է: Այն է՝ պահպանվում է **ի** նախդիրը, եզակի թվում՝ նաև է հոլովակազմիչը: Ներկայացնենք բացառական հոլովով օրինակներ. յարարչէն (3), ի ծագմանէ (5), ի Սեղբոսորոսէ (5), ի մարդոյն (6), ի Քրիստոսէ (7), յազգէ (9), ի բարեպաշտութենէ (16), ի Տրդատայ (17), ի գեղջէ (18), ի Տարօնոյ (18), յախտէն (21), ի տեղուջէն (56), ի ծննդէնէն (56), ի հրեշտակէ (57), ի հօրէ (61), ի գավառէ (77), ի քաղաքագեղջէն (82), յեկեղեցոյ (115), ի բեմէ (115), ի տաճարէ (115), ի խնդրոյ (116), ի քաղաքէն (116), յաշխարհէն (116), ի տօնի (131), ի ճշմարտութենէ (132), ի թագուհոյն (162):

Ինչպէս ցույց են տալիս վերը նշված օրինակները, ուսումնասիրվող երկում բացառական հոլովով վկայված բոլոր օրինակները կազմված են գրաբարին բնորոշ օրինաչափություններով: Անկանոն որևէ դրսևորում նկատված չէ:

Նշենք, որ Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկում վկայված բացառական հոլովով բառաձևերի հիմնական մասը կատարում է տեղի պարագայի պաշտոն: Ներկայացնենք մի քանի բնագրային օրինակներ:

Եւ յետ այնորիկ կացոյց Տիրան յաթոռ քահանայապետութեան զՓառնէրեհ ոմն, **ի Տարօնոյ, ի գեղջէ** Աշտիշատոյ (18): Սա էր **ի գաւառէ** Կոտայից՝ ի գեղջէ Ովայից (77): Եւ ընկէց զնա **ի բեմէ** անտի ի յատակս տաճարին (115): Եւ հանին զնա արտաքս **ի տաճարէ** անտի (115): Սոքա երեքեանս էին **յաշխարհէն** Գանձակայ, ուստի և ես (116):

Հանդիպում են նաև բացառական հոլովի՝ շարահյուսական այլ պաշտոններում հանդես եկող ձևեր, ինչպէս՝ «Իսկ իբրև լցաւ **ի ծննդէնէն** (ժամանակի պարագա) Քրիստոսի ամք ՈժԸ, յայտնեցաւ ոմն սուտ մարգարէ հեթանոսաց» (56): «Համառօտ պատմութեամբ և ընդարձակ մտօք **ի** նախնի **մարդոյն** (անջատման անուղղակի խնդիր) սկսեալ ...» (6): «**Ի հրեշտակէ** (անջատման անուղղակի խնդիր) սրբոյ լինել զայն» (57): «...Պատմէ **ի տօնի** (վերաբերության անուղղակի խնդիր) քաւութեանն» (131): «Եւ ... պատմէ զքաջութիւն Վարդանայ և զընկերաց նորա, որք յուսովն Քրիստոսի զանձինս **ի** մահ եղին և պսակեցան **ի Քրիստոսէ**» (ներգործող անուղղակի խնդիր) (7):

Գործիական հոլովը միջին հայերենում ի հայտ չի բերում ձևային առատություն և բազմազանություն: Եզակի գործիականի հիմնական հոլովանիշ ձևայինները նույնն են, ինչ գրաբարում՝ **ւ** և **բ**: Սրանցից առաջինը միջին հայերենում դադարել է գիտակցվել որպես անկախ հոլովակերտ, երկրորդը պահպանվել է սահմանափակ կիրառությամբ: Իսկ **-ով** վերջավորությունը գրաբարյան **ո**-ով հիմքերից տարածվել է նաև այլ հիմքերի վրա և միջին հայերենում այլևս դիրքային սահմանափակում չունի: Այս վերջավորությամբ գործիական է կազմվում հոլովման համարյա բոլոր տիպերին պատկանող անուններից, նաև ներքին թեքմամբ հոլովվող մի քանի բառերից:

Հարկ ենք համարում արձանագրել, որ XIII դարի պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցու երկում վկայված գործիական հոլովով բառաձևերը, ըստ հոլովակազմիչ ձևայինների, բաշխված են հետևյալ համամասնությամբ՝

-ով – 172 բառաձև, որից 146-ը անորոշ դերբայի գործիական հոլովի ձևեր են,

-բ – 192 բառաձև, որից 171-ը **-ուրիս** վերջածանցով բառերի գործիական հոլովի ձևեր են,

-ւ – 142 բառաձև,

-ու – 12 բառաձև:

Ինչպես երևում է բերված թվերից, ուսումնասիրվող երկում գերիշխում են գործիական հոլովի կազմության գրաբարյան օրինաչափությունները: Կիրակոս Գանձակեցու երկում վկայված գործիական հոլովի՝ **-ով** վերջավորությամբ բառաձևերը պատկանում են հոլովման գրաբարյան տիպերին: Այլ հոլովումների պատկանող բառերի՝ **-ով** վերջավորությամբ բառաձևեր ուսումնասիրվող երկում արձանագրված չեն:

Բերենք գործիական հոլովով բնագրային օրինակներ:

«Իսկ այսմ ոչ է հնար այլազգ հասու լինել և իմանալ, բայց թե բազում **աշխատութեամբ** և յերկար **ջանիս**» (3): «Մաշեղ **տաժանմամբ** և յոյժ վաստակօք, զի թերևս գտցել ինչ պիտանացու» (3): «**Յուսովն** Քրիստոսի զանձինս ի մահ եղին» (6): «Խաղաղական **մահուամբ** փոխեցաւ առ Քրիստոս յոյսն ամենեցուն» (17): «Տիրան ատէր զնա, յետոյ և սպան զնա այսպիսի **պատճառաւ**» (18): «Եւ գտին մանուկ մի գեղեցիկ **հասակաւ**» (19): «Հանապազ գործել զչարիս և **ջրով լոկով** ողորանիլ և սրբիլ» (59): «Նա պահանջեաց ի նոցանէ **գրով** խոստովանութիւն հաւատոյ» (61): «Եհար զնա արագաթն **նասովն** և ջրասոյգ արար զամենեւեան» (160):

Ինչպես ցույց են տալիս ներկայացված օրինակները, Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկում վկայված գործիական հոլովով բառաձևերի մեծագույն մասը կատարում է ձևի պարագայի պաշտոն: Բայց կան նաև այլ լրացումներ, ինչպես՝ որոշիչ, միջոցի անուղղակի խնդիր:

Միջին հայերենի համար յուրահատուկ երևույթ է **-ով** վերջավորությամբ գործիականը, որը ծագումնաբանորեն կապվում է **-ամբ**-ի հետ: Ըստ Աճառյանի՝ գրաբարի **ա** ներքին հոլովման **-ամբ** վերջացող ձևերում **ա** ձայնավորը

շրթնայնանալով դառնում է օ՝ ձկօմբ: Երեք շրթնայինների ծանր արտասանությունից խուսափելով՝ ք–ն ընկնում է՝ **օմբ>օմ**: Մակայն մեր ուսումնասիրած երկում գործիականի՝ այս վերջավորությամբ ձևեր արձանագրված չեն:

Միջին հայերենում ներգոյական հոլովի իմաստի արտահայտման հիմնական միջոցը դեռևս գրաբարում լայն տարածում ունեցող կազմությունն է՝ **ի նախդիր+եզակի տրական** և հոգնակի հայցական: Եզակի ներգոյականն ունի երկու տիպի վերջավորություն: Առաջինը՝ **–ում–ը**, որ վկայված է դեռևս գրաբարից, սկբնապես տարածվել է տեղ և ժամանակ ցույց տվող մի քանի անունների վրա, ապա ընդհանրացել ու հաստատվել է ժամանակակից արևելահայերենում: Երկրորդը՝ **–ոջ–ը**, նույնպես վկայված է գրաբարից, սակայն միջին հայերենում առաջինի համեմատությամբ նվազ գործածական լինելով՝ հետագայում էլ տարածում չի գտել:

Կիրակոս Գանձակեցու երկում վկայված ներգոյական հոլովով բառաձևերը հիմնականում կազմված են գրաբարյան օրինաչափություններով: Ներկայացնենք բնագրային օրինակներ:

«Կիրք, որ **ի բնութեան** մարդկան՝ յայս հաստատեալ է խնամօք յարաբչեն...» (3): «Ճոկասցիս ի սոսա ի տուէ և ի գիշերի ի նստել **ի տանն**» (4): «Եւ **յաւուր** միում նստեալ **յեկեղեցոջն**՝ յուտել և յըմպել կանամբք և մանկտիւք, հուր անկաւ յերկնից» (19): «Բնակէր **ի կղզոջն** Սևան մեծաւ ճգնութեամբ» (81): «Եւ եդաւ մարմին նորա **ի գերեզմանի** ի Գառնի» (81): «Եւ այսպիսի բարուք քաղաքաւարութեամբ կեցեալ **յաշխարհի**՝ փոխեցաւ ի Քրիստոս աշխատասէրն ի Հաղբատ» (115): «Դարձեալ **ի թղթի** աստ գրեալ էր և այս ինչ վասն մեր» (132): «Երկաքանչիւրքն **ի սահմանի** են ուղղափառութեան» (134):

Կարող ենք արձանագրել, որ ուսումնասիրվող երկում կան օրինակներ, որոնցում ներգոյականի իմաստը **ի+եզակի տրական** կառույցի փոխարեն արտահայտվում է **ի+եզակի հայցական** կառույցով: Վերը նշված երևույթը նկատվել է նաև այլ երկերում: Այդ մասին Ա. Այտընյանը ասում է. «Բաւական յաճախութեամբ կը գտնուի նաև ընտանեկան ոճոյն մէջ՝ անորոշ հայցական կամ մանաւանդ ուղղական փոխանակ ներգոյականի՝ որոշեալ տեղ կամ ժամանակ ցուցընելու համար»¹:

Ներկայացնենք Կիրակոս Գանձակեցու երկում ներգոյական հոլովի՝ վերը նշված կառույցով մի քանի օրինակ:

«Զնախարարսն արգելուն **ի բանտ** մինչև յաւուրս Պերոզի արքայի»(35): «Սա բազում կարգաւորութիւնս եմոյծ **յեկեղեցի**» (35): «... որ սպան զՄմբատ թագաւորն **ի Դուին**» (83): «Այնուհետև ոչ եղև յարևելս արթոն հայրապետական, այլ ընդ իշխանութեամբ յունաց՝ երբեմն **ի Սեբաստիա**, երբեմն **ի Օովքն** կոչեցեալ վայր» (108):

---

¹ Այտընեան Ա., Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Երևան, 1987, էջ 109:

Կարևոր ենք համարում արձանագրել, որ ներգոյական հոլովի՝ նման կառույցով ձևերը ուսումնասիրվող երկու շատ չեն:

Պատմիչի երկու վկայված է ներգոյական հոլովի իմաստն արտահայտող մեկ օրինակ հետևյալ կադապարով՝ **ի նախդիր+հոգն. ուղղական**: «Եւ բնակեցաւ նա **ի վանքն**, որ կոչիւր Գետիկ»(209): Ավելորդ ենք համարում նշել, որը վերը նշված կառույցը քերականորեն ոչ մի կերպ չի բացատրվում՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ուղղական հոլովով դրված բառաձևի հետ որևէ նախդիր չի գործածվում:

Ուշագրավ է այն, որ երկու վկայված է նաև նույն բառի՝ ներգոյական հոլովի իմաստն արտահայտող մեկ այլ կանոնական ձև, ինչպես՝ «Եւ բերեալ շինեաց մերձ **ի վանս** այլ գիւղ» (210):

Ներգոյական հոլովով հիմնականում դրվում են տեղի և ժամանակի պարագաները: Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկու հանդիպում են ներգոյական հոլովով դրված տեղի պարագաներ:

Գրաբարում կային պարզ և խառն հոլովումներ¹: Միջին հայերենում սակավ դեպքերում են բոլոր թեք հոլովները կազմվում միննույն հոլովիչով: Միջին հայերենից սկսած՝ յուրաքանչյուր հոլով ստանում է կայուն, միայն իրեն հատուկ վերջավորություն:

Միջին հայերենում դեռևս գործում են գրաբարյան շատ ձևեր, առաջացել են նաև հոլովական նոր ձևեր, վերջավորություններ: Այսինքն՝ կարելի է առանձնացնել գրաբարյան և միջինհայերենյան նորակազմ հոլովումներ: Ըստ Ս. Ղազարյանի՝ միջին հայերենի հոլովվող խոսքի մասերն ունեն ա, ե, ի, ո, ու հոլովիչները²: Որոշ լեզվաբաններ էլ միջին հայերենի անունների համար առանձնացնում են 6 ներքին և 8 արտաքին հոլովումներ³, որոնցից մի քանիսը բնորոշվում են բառերի ձևական կամ իմաստային ընդհանուր հատկանիշներով, մյուսները՝ ոչ:

Հատկանշական է այն, որ պատմիչի երկու վկայված են գրաբարյան տարբեր հոլովումների պատկանող բառաձևեր:

Ներքին հոլովումներ

Ա հոլովում – ազդեցութեան (4), շփոթման (99), արեան (103), սպանման (103), տան (264), առաջնորդութեան (279), մեծութեանն (282), ամուսնութեան (293)

Ե հոլովում – կայսեր (69), դստերն (287), ոսկերսն (193), լիտր (386)

Ի-Ա – զանձն (116), հարսն (125)

Արտաքին հոլովումներ

Ա հոլովում – Ադամայ (5), Տրդատայ (6), Վարդանայ (6), Սահակայ (6),

¹ Ավետիսյան Հ., Ղազարյան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 51:

² Ղազարյան Ս., Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն, Երևան, 1981, էջ 233:

³ Հովսեփյան Լ. և ուրիշներ, Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, Երևան, 1975, հ. Բ, էջ 14:

Յակոբայ (69), Հռոմայ (74), Սմբատայ (79), Հաղբատայ (99), Գանձակայ (118)

Ի հոլովում – Գրիգորի (6), սոնի (61), եպիսկոպոսիվ (77), բանտի (78), Պետրոսի (117), բանին (124), գիշերի (264), ընծայիւ6 (269), արքայի (285), բերդին (287)

Ո հոլովում – հոգւոյ (29), հաւատոյ (35), որդւոյ (61), գետոյն (69), աստուծոյ (75), համբաւոյ (79), Գառնւոյ (81), աթոռոյ (98), որսոյ (103), խնդրոյ (117), հրոյ (124)

Ո-Ա – եկեղեցւոյ (80), թշնամեաւ (203) մատանեաւ (13)

Ու հոլովում – ժամուն (35), խրատու (60), զարդու (77), Մարիամու (123), վնասու (284), **պայպուն** (111)

Ի-Ա – ազգի (6), պատերազմաւ (78), ճանապարհաւ (79), հրամանաւ (84), քաղաքին (117), աւարաւ (280)

Ինչպէս նշված բառաձևերի մեջ, այնպէս էլ ողջ երկում մեծ թիվ են կազմում արտաքին հոլովման ենթարկվող օրինակները: Ներքին հոլովման բառաձևերի շարքն ընդգրկուն են դարձնում հիմնականում **-ութին** և **-ումն** վերջածանցներով բազմաթիվ բառերը:

Ուսումնասիրվող երկում գրաբարի անկանոն հոլովման գոյականները պահպանել են հոլովման անկանոնությունները, ինչպէս՝ հօր (1235), աւուր (131):

Ուշագրավն այն է, որ գրաբարի անկանոն հոլովման **քոյր** գոյականը գրաբարում ուներ սեռական հոլովի երկու ձև՝ **քուեր** և **քեռ**, սակայն առավել գործածական էր վերջինը¹: Հետաքրքիրն այն է, որ երկում ավելի շատ գործածվում է **քուեր** ձևը ոչ միայն առանձին, այլև որպէս բարդությունների բաղադրիչ: Օրինակ՝ քուեր (292), քուերորդւոյ (287):

Գրաբարն աչքի էր ընկնում հոլովման տիպերի ու նրանց հարացուցային տարբերակների արտակարգ բազմազանությամբ: Բացի այդ համակարգային բազմազանությունից՝ դեռևս դասական գրաբարի շրջանում նկատվում էին հոլովական զուգաձևություններ, երբ միևնույն բառը կարող էր ենթարկվել տարբեր հոլովումների, այսինքն՝ ստանալ տարբեր հոլովիչներ: Զուգահեռաբար տարբեր հոլովումներով հոլովվելու կամ մի հոլովատիպից մյուսին անցնելու այդ առանձնահատկությունը շարունակվում է նաև հետագա դարերում: Գրաբարի նման հոլովման կայուն համակարգ չունեցող միջին հայերենում ևս մի հոլովման հարացույցի բառերը կարող են հոլովվել մի քանի այլ հոլովումներով:

Վրթանիսի (17) – Վրթանայ (17), Խոսրովայ (17) – Խոսրովու (24, մահուան (79) – մահուն (79), քուեր (292) – քեռ (210):

Ամփոփելով մեր դիտարկումները՝ կարող ենք ասել հետևյալը: XIII դարի

---

¹ Աբաջյան Ա., Դիրբարյան Ն., Յուզբաջյան Ա., Հայոց լեզվի պատմություն, Երևան, 2017, էջ 309:

պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն հայոց» երկում տարբեր հոլովներով գործածված բառաձևերը հիմնականում կազմված են հին հայերենի հոլովման համակարգի առանձնահատկությունների համաձայն: Լինելով միջինհայերենյան ժամանակահատվածում ապրած և ստեղծագործած հեղինակ՝ պատմիչը, այնուամենայնիվ, առաջնորդվել է գրաբարի քերականության օրինաչափություններով: Դա ինչ-որ առումով ունի բացատրություն. չէ՞ որ Կիրակոս Գանձակեցին ներկայացնում է պատմագրություն ուղղությունը և որոշակի ժամանակաշրջանի պատմության անդրադառնալիս պիտի հարազատ մնա այդ շրջանի ոգուն, նաև քերականական համակարգի առանձնահատկություններին:

Ինչ վերաբերում է ուսումնասիրվող երկում վկայված հոլովումներին, պետք է արձանագրենք, որ այստեղ ևս Կիրակոս Գանձակեցին հետևել է գրաբարի հոլովման համակարգի օրինաչափություններին: Ինչպես սեռական-տրականի կազմության՝ վերը նշված օրինակներում, այնպես էլ պատմիչի ողջ երկում գործածված են հինհայերենյան հոլովական վերջավորություններ, որոնց մեծագույն մասը պահպանվել է նաև միջին հայերենի շրջանում, սակայն արձանագրված չեն միջին հայերենի նորակազմ հոլովումները:

Лилит Акопян – Выражение особенностей систем склонения габара и среднеармянского языка в произведении Киракоса Гандзакеци «История Армении»

В данной статье рассматриваются особенности системы склонения и ее выражение в произведении выдающегося армянского историка XIII века Киракоса Гандзакеци «История Армении». Прежде чем обратиться к особенностям форм склонения, автор кратко представила общую картину грамматики габара и среднеармянского языка, различия в вышеупомянутых этапах развития языка, а также особенности систем склонения габара и среднеармянского языка. В исследовании подробно рассматриваются особенности выражения склонения среднеармянского языка в вышеуказанном произведении. В «Истории Армении» Киракоса Гандзакеци в основном наблюдаются грамматические закономерности габара, хотя автор жил и творил в период употребления среднеармянского языка. Система склонения не является исключением: в вышеуказанном произведении слова, использованные в различных типах склонения, в основном образованы в соответствии с особенностями системы склонения габара. Будучи автором, жившим и творившим в период употребления среднеармянского языка, Киракос Гандзакеци руководствовался грамматическими закономерностями габара. В некоторой степени этому есть объяснение: Киракос Гандзакеци – представитель исторического направления, и, обращаясь к истории определенного периода, он должен оставаться верным духу, а также особенностям грамматической системы данного периода. Что касается типов склонения, употребленным в исследуемом произведении, то нужно отметить, что Киракос Гандзакеци следовал системе склонения габара. Во всем произведении используются окончания типов склонения габара, большая часть которых сохранилась в среднеармянском языке, однако типы склонения, сформированные в нем, не наблюдаются.

Lilit Hakobyan – *Manifestation of Peculiarities of the Declension Systems of Grabar and Middle Armenian in “History of Armenia” by Kirakos Gandzaketsi*

The paper refers to the peculiarities of the declension system and its expression in “History of Armenia” by the remarkable Armenian historian of the XIII century, Kirakos Gandzaketsi. Before referring to the specifics of the declension system found in Kirakos Gandzaketsi’s work, the overall grammatical picture of Classical Armenian (Grabar) and Middle Armenian (Cilician Armenian) as well as the differences of the language development during the mentioned periods and the peculiarities of the declension systems are presented. The expression of the latter in the mentioned work is discussed in detail. Even though Kirakos Gandzaketsi lived and worked in the period of usage of Middle Armenian, mainly the grammatical patterns of Classical Armenian are observed in his “History of Armenia”. The declension system is not an exception: in the mentioned piece the used words are mainly declined in compliance with the grammatical specifics of Classical Armenian. Being an author who lived and created in the mid-Armenian period, the historian, however, was guided by the grammatical patterns of Classical Armenian. In a certain sense, this has an explanation: Kirakos Gandzaketsi was a historian, and when referring to the specific historic period, should keep his work close to the spirit of the presented period and so to the peculiarities of that grammatical system. What refers to the declension system found in the discussed work, it should be noted that Kirakos Gandzaketsi followed the grammatical patterns of the declension system of Grabar. Throughout the work, the declension suffixes of Classical Armenian, the majority of which are preserved in Middle Armenian, are used. However, the declensions formed in Middle Armenian are not observed.

Ներկայացվել է 20.09.2020

Գրախոսվել է 25.09.2020

Ընդունվել է տպագրության 12.11.2020